

Liberalisme oligàrquic, caciquisme i democratització política entre 1876 i 1923. El cas català

Gemma Rubí*

Universitat Autònoma de Barcelona

Rebut 13 agost 2018 · Acceptat 3 setembre 2018

RESUM

Aquest article pretén contribuir a explicar com funcionava el caciquisme a la Catalunya de la Restauració borbònica i com evolucionà en el context del sorgiment de la política i la societat de masses durant les primeres dècades del segle xx des d'una perspectiva comparada espanyola i europea. En concret, analitza la formació d'alguns cacicats territorials de poder en els districtes catalans, amb la finalitat d'aprofundir en el desenvolupament i l'evolució de les relacions caciquistes. A més, es posa en relleu el precoç procés de destrucció del torn dinàstic a Catalunya a partir de les campanyes de denúncia del caciquisme, i en quina mesura aquest procés comportà un autèntic avenç democràtic dins el llarg trànsit del liberalisme polític a la democràcia a l'Europa del tombant dels segles XIX i XX.

PARAULES CLAU: Catalunya, clientelisme polític, Espanya de la Restauració borbònica, comportament polític, Path to Democracy in Europe

INTRODUCCIÓ

En general, la historiografia no s'ha prodigat gaire a l'hora d'analitzar el caciquisme a la Catalunya de la Restauració. En bona part perquè ha estat difícil i complex explicar l'existència d'aquest fenomen sociopolític en una societat industrialitzada i/o agroindustrial com la catalana d'aleshores. De fet, en principi, el més natural i lògic seria donar per feta la plena compatibilitat entre el liberalisme polític i el desenvolupament capitalista, i alhora la relació automàtica entre caciquisme i retard econòmic. Avui, afortunadament, aquest debat —que havia estat prou viu durant la dècada dels anys vuitanta del segle passat— ja no té sentit perquè s'ha pogut verificar amb els estudis d'història comparada i transnacional que el caciquisme —entès com una modalitat de corrupció política concretada especialment en el frau electoral, però no solament això— va acompanyar de manera inherent el procés de modernització de les societats occidentals des de l'inici de la contemporaneïtat. En conseqüència, aquest fenomen seria concomitant amb el de favoritisme, el de clientelisme polític o el de patronatge,¹ i element central en una de

les hipòtesis que guien les principals recerques europees sobre la història de la corrupció política: la crítica del favoritisme o del clientelisme polític hauria transformat les tècniques de poder, cosa que fa imprescindible analitzar la micropolítica i la seva modernització en les societats contemporànies.²

En aquest procés de modernització, van ser habituals, i no pas excepcionals, les continuades tensions i contradiccions que es generaven entre els nous marcs normatius liberals presidits pels valors de llibertat i d'igualtat, i la seva aplicació pràctica, sotmesa a l'erràtica dinàmica dels interessos de les noves elits dirigents a escala estatal i local i a una constant redefinició d'aquests mateixos valors en funció de les conveniències partidistes i de la mobilitat social fruit del desenvolupament capitalista. Per tant, aquestes noves mirades fugen de l'excepcionalitat del fenomen caciquista, clientelar, o del sistema de patronatge (*patronage system*), i l'integren en explicacions més inclusives sobre el trànsit del liberalisme a la democràcia. Dins el marc d'una perspectiva política, el segle XIX es mira des de l'alteritat, en si mateix, no pas com un esglaó necessari i obligat de la transició cap a la democràcia liberal.

Des dels anys quaranta del segle XIX, a Espanya, el mot *caciquisme* al·ludia a una concepció negativa de la política i de l'exercici del poder. El significat més genèric d'aquest mot i dels seus derivats en el mateix camp semàntic fou el d'abús de poder. Per això fàcilment se'l va identificar amb la corrupció. Un ràpid repàs a diferents rotatius locals catalans dels anys vuitanta del segle XIX ens permet consta-

* **Adreça de contacte:** Gemma Rubí. Grup d'Estudis i Recerca «Política, Institucions i Corrupció a l'època contemporània» (PICEC). Departament d'Història Moderna i Contemporània. Facultat de Lletres. Edifici B (08193). Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Barcelona, Catalunya. EU. Telèfon: +34 93 581 11 86. E-mail: MariaGemma.Rubi@uab.cat

tar els diferents continguts discursius del mot *caciquisme* en tant que sinònim de privilegi, favoritisme, arbitrariedad, despotisme, irregularitat i tirania, entre d'altres, alhora que al caciquisme se l'etiquetava una vegada i una altra de funest, opressor, desenfrenat, denigrant, immoral, menyspreable. Un símptoma de malaltia, «una plaga contra la que protestan todos los partidos y todas las personas independientes». ³ En suma, condensava el pitjor de la política, els cops baixos, el politiqueig o la *politicaillerie*, a la qual s'oposaven un govern honest i una bona administració, ni irregular ni arbitrària. Una visió compartida amplament pels sectors catolicoregionalistes, el catalanisme, el carlisme, l'integrisme i, naturalment, per les diverses famílies republicanes, l'anarquisme i el socialisme. Fins i tot els partits del règim, malgrat ser els principals beneficiaris del caciquisme, el criticaven.

El diccionari de la Real Academia Española va incorporar de manera força tardana, el 1884, el mot *cacique* per a referir-se a aquell personatge que exercia un poder excessiu a les ciutats i als pobles. Des del constitucionalisme gadità, aquesta imatge negativa ja s'atribuïa a un presumpte egoisme dels territoris i de les poblacions, més pendents de les trifulgues i les lluites pel poder local que no pas de l'interès general de la nació. ⁴ En resum, la mala fama del caciquisme se la van endur els territoris, els districtes electorals, l'Administració local i les seves elits. A les dècades finals del segle XIX, tanmateix, el comportament caciquista continuà reservat a les elits locals, mentre que *oligarquia* esdevingué el mot universal i despectiu per a qualificar la classe dirigent estatal que amb les seves males praxis hauria desnaturalitzat el règim liberal des del principi i hauria dut la nació a la decadència. La convergència entre caciquisme i oligarquia fou l'epicentre de la diagnosi duta a terme pel polític regeneracionista Joaquín Costa a partir dels resultats de la famosa enquesta que elaborà a l'Ateneu de Madrid el 1901, un relat que ha gaudit d'un llarg recorregut intel·lectual i historiogràfic fins a arribar als nostres dies. ⁵

En les línies que segueixen pretenem contribuir a explicar com funcionava el caciquisme a la Catalunya de la Restauració i com evolucionà en el context del sorgiment de la política i la societat de masses durant les primeres dècades del segle XX. En concret, analitzarem com es formaren alguns cacicats territorials de poder en els districtes catalans, amb la finalitat d'aprofundir en el desenvolupament de les relacions caciquistes. A més, explicarem el procés de destrucció del torn dinàstic a Catalunya a partir de la denúncia del caciquisme, i en quina mesura això comportà un autèntic avenç democràtic. ⁶

LIBERALISME OLIGÀRQUIC, EXECUTIVISME I FRAU GOVERNAMENTAL

D'ençà de l'inici del constitucionalisme, tradicionalment el sistema polític espanyol va tendir a dipositar més pes en el factor de la governabilitat que no pas en el de la re-

presentativitat, fins a arribar al règim actual dissenyat per la Constitució de 1978, en el qual, per contrarestar la inestabilitat política de la Segona República, hom va tornar a optar per reforçar la governabilitat. Aquesta característica estigué molt marcada en l'Espanya del segle XIX, quan es garantia la governabilitat al mateix temps que gairebé es neutralitzava la representativitat de la ciutadania en els parlaments, un element no pas exclusiu, sinó també present en d'altres règims liberals coetanis. ⁷ Hi tingué força a veure el model d'estat liberal que es bastí, força similar al francès, uniforme i centralitzat, que havia d'exercir una tutela sobre la societat en tant que únic representant legítim dels interessos col·lectius, però també pel pes de la moral catòlica, molt present en les pràctiques polítiques.

A l'Espanya de la Restauració borbònica, igual que al Portugal de la Regeneração, a la França de Napoleó III i a la Prússia de Bismarck, així com a la monarquia constitucional romana definida a la Constitució de 1866, la lluita pel poder polític s'entaulava en el poder executiu. Específicament, a França, Espanya, Portugal i també a Romania, la distribució dels poders estava escassament articulada i era reduïda, reposava sobre la preeminència del poder executiu, i l'Administració pública estava fortament jerarquitzada i centralitzada. ⁸ A més, a l'Espanya de la Restauració, tal com establia la Constitució de 1876, qui s'encarregava de repartir el poder entre les elits polítiques era la Corona, de manera que finalment es va poder garantir el consens liberal que l'Espanya isabelina havia estat incapaç d'aconseguir.

No obstant això, el règim només podia ser estable si es cometia d'una manera sistemàtica frau governamental, necessari per a controlar els processos electorals des dels estaments oficials. Amb aquest mecanisme, el liberalisme espanyol hauria completat el seu projecte, si bé en detriment d'un dèficit notable de ciutadania política. ⁹ I com a conseqüència més escandalosa, la desnaturalització del principi de govern representatiu i el menyspreu consegüent de la voluntat de l'electorat. Un menyspreu que romania impune, car s'acceptava amb força naturalitat el que es considerava un gran benefici, és a dir, la influència moral del Govern, un principi rector a l'hora d'exercir el poder que permetia orientar al seu arbitri les preferències electorals dels ciutadans en tant que es considerava garant i intèrpret dels interessos col·lectius. ¹⁰

Catalunya va ser un dels indrets, al costat del País Basc i Navarra i de grans ciutats com Madrid o València, en què el sistema del torn dinàstic de la Restauració es va descompondre amb més precocitat i amb notable fermesa. Cal, en conseqüència, no solament identificar les causes que van conduir al desprestigi dels partits dinàstics a Catalunya i que ho van fer d'una manera tan primerenca, sinó també com les diferents forces polítiques es van realinear i es van adaptar al nou escenari electoral presidit per la pluralitat i la competitivitat, i quin tipus de mecanismes van emprar per obtenir i controlar les respectives quotes de poder, incloses les pràctiques de mobilització de clients. En el moment en què el torn dinàstic i l'encasellat (la

distribució *a priori* dels escons per part del Ministeri de la Governació) van ser més difícils de reproduir i d'imposar, sobretot a partir del començament del segle xx, la ingerència governamental va ser progressivament discutida i substituïda en el si dels districtes electorals per la mobilització i la competitivitat electoral, si bé haurien continuat essent acompanyades d'hàbits corruptes.¹¹

L'atenció s'ha focalitzat essencialment en els mecanismes de detenció oligàrquica del poder polític, explicats bàsicament mitjançant el consens intraelitista entre els polítics professionals del centre madrileny i les elits territorials de la perifèria.¹² A Espanya i Portugal, mitjançant el torn dinàstic en el primer cas i del rotativisme en el segon, els governs, amb el concurs moderador de la Corona, van poder modular el ritme del relleu elitista. També seria el cas del règim liberal instaurat a Romania just després de la seva independència respecte de l'Imperi otomà per tal com fins a la Primera Guerra Mundial cap govern va perdre les eleccions que havia organitzat.¹³

El procés d'adaptació d'aquest pacte elitista a les transformacions socials i a la consolidació d'una societat civil articulada per grups d'interès, i d'un pacte garantit pel frau governamental i per un sistema social de patronatge, a una societat de masses, fragmentada en múltiples interessos i nuclis d'afinitat grupals, és un dels grans buits que encara no tenim del tot coberts. Tampoc no acabem de saber si va haver-hi adaptació a la política competitiva per part dels partits dinàstics, o en quina mesura van cohabitar les pràctiques caciquistes dutes a terme per elits partidistes disposades a competir pel vot dels ciutadans amb una lògica de control clientelar del vot, tant de tipus vertical com horitzontal, exercit per dinàstics i per antidinàstics.

És a dir, descobrir en quina mesura a l'albada del segle xx les eleccions ja no van ser exclusivament una manera més de legitimar les jerarquies socials, tal com ho havien estat en el transcurs del segle anterior i perfectament explicables pel concepte patrimonial del poder, sinó que la lògica competitiva forçà una confrontació entre grups de poder.¹⁴ Unes elits que ja no es recolzarien en l'ordre natural de la societat i/o en el massiu frau governamental, sinó en les maquinàries dels partits, més o menys rudimentàries, i en la dialèctica entre el centre polític i les perifèries territorials, entre Madrid i les elits locals.

El vell debat plantejat per Salvador de Madariaga —que posteriorment recollí Raymond Carr— centrat a esbrinar si amb el pronunciament del general Primo de Rivera havia mort un nadó, la democràcia, o bé s'havia rematat un vell moribund, el règim oligàrquic, a la fi del règim de la Restauració, encara roman ben obert.¹⁵ Aquest debat ha basculat entre sospesar la vitalitat de les forces dinàstiques i dels partits de l'oposició, posant l'accent en les seves febleses i limitacions, per un cantó; i a emfasitzar, per l'altre, el comportament oligàrquic, elitista i patrimonial dels partits del torn que l'haurien conservat fins al final, impedit així la democratització d'un règim que conservaria el seu caràcter liberal i oligàrquic. Podríem enriquir aquest debat amb algunes aportacions fetes entorn dels orígens

de la dictadura primoriverista que situen el col·lapse polític del sistema com la principal causa de la seva deriva autoritària i pretoriana.

LA POLÍTICA DE «BUFET»: CACIQUISME I CACICATS EN LA CATALUNYA DE LA RESTAURACIÓ¹⁶

En comparació amb la gran vitalitat que l'estudi del caciquisme ha experimentat a Espanya en el decurs fonamentalment de la dècada dels anys noranta del segle passat, a Catalunya aquest fenomen sociopolític ha gaudit de força menys atenció per part de la historiografia contemporània. Sens dubte, ha estat un component central que ha servit per a identificar, descriure i caracteritzar la vida politicoelectoral de la Restauració, element, per tant, inseparable de les anàlisis de l'evolució de la sociologia electoral, però sense anar més enllà i explicar-ne el significat i la funcionalitat. En conjunt, hom l'ha tendit a mirar d'una manera un xic folklòrica quan s'han descrit les trampes comeses per a falsificar els resultats electorals, o bé se l'ha vinculat amb les relacions de poder local, sovint mancant-hi una argumentació plausible del funcionament dels mecanismes clientelars i de la seva transformació. Per exemple, ha interessat molt menys explicar el contingut de les protestes electorals i el seu recorregut juridicopolític. En general, llevat d'algunes escasses monografies notables, sovint el caciquisme s'ha naturalitzat invisibilitzant-lo dins de l'escena política de la Restauració a Catalunya.

Tal vegada, aquesta escassa atenció estaria relacionada amb la pervivència de la tesi interpretativa de Jaume Vicens Vives segons la qual el caciquisme s'hauria manifestat d'una manera beneficiosa en la Catalunya de la Restauració borbònica, i àdhuc fins a un cert punt indulgent amb les oposicions antidinàstiques. En general, aquest caciquisme recolzaria no tant en la violència com en la neutralització o atracció de l'adversari polític, i fonamentalment, especifica Vicens, «cansant i desil·lusionant els electors».¹⁷

Segons aquesta interpretació, Catalunya no va ser en el seu conjunt una terra de candidats forans o *cuneros*, com insistien els catalanistes, sinó que l'elit dirigent catalana es va subjectar sense gaires problemes als dissenys de la voluntat governamental, malgrat que només se sentissin «ministerials a la catalana». El canvi de segle, la crisi financera i política de l'Estat, així com la seva incapacitat per assimilar les reivindicacions obreristes i autonomistes i el combat contra el caciquisme governamental portarien els obrers a abraçar l'anarcosindicalisme i les classes mitjanes a sentir-se representades pel catalanisme polític. En línies generals, aquesta tesi ha romàs bastant intacta i còmodament abraçada per la historiografia catalana. No obstant això, no té en compte ni la singularitat del caciquisme català, si és que existí com a tal, ni com es va adaptar al nou escenari de competitivitat politicoelectoral

—abans inexistent, almenys d'una manera sostinguda en el temps— que es va inaugurar amb ritmes diferents entre 1901/1903 i 1907.¹⁸

La interpretació de Vicens Vives va ser objecte d'una profunda discussió per part de l'historiador italià Gabriele Ranzato en un estudi pioner sobre la ciutat de Sabadell, coneguda, per la seva especialització en la indústria tèxtil llanera, com la «Manchester catalana»¹⁹ La hipòtesi que aquest historiador va plantejar fou que una burgesia com la catalana no havia d'adoptar necessàriament actituds polítiques liberals; en definitiva, que el liberalisme econòmic no havia d'anar acompanyat obligatòriament dels valors i les pràctiques del liberalisme polític. Aquesta relació no automàtica ens sembla ara força evident, però en el context dels intensos debats sobre la revolució burgesa que van sostenir els historiadors dels anys vuitanta del segle passat no ho era tant, ni de lluny.

Ranzato assegurava que els fabricants llaners sabadellencs van preferir convertir-se en hostes de l'Estat, en mers súbdits, a canvi de la protecció dels seus negocis tèxtils, per por de córrer els riscos inherents al mercat lliure. És veritat que Borja de Riquer va replicar aquesta tesi, intentant obrir un debat, quan va sostenir que els polítics catalans, malgrat sentir-se allunyats dels polítics professionals de la Restauració, sí que es van prestar a l'encasellat quan els va convenir; a més a més, argumentà que el caciquisme era un fenomen de la vida quotidiana: ni una manifestació específica del bloc de poder oligàrquic, en al·lusió a Manuel Tuñón de Lara, ni tampoc, sense més, un epifenomen de la vida política.²⁰

Després d'aquest debat, a remolc de l'auge de la història local, la tendència fou la d'analitzar el caciquisme d'una manera monogràfica, per bé que sempre vinculada a la dinàmica dels processos electorals i de la representació política dels districtes. Excepcionalment, els estudis del caciquisme s'han desenvolupat dins el marc de la història social de la política situant-los en el trànsit de la política de notables a la política de masses. Són ben escasses les monografies que tracten el conjunt de Catalunya o els districtes electorals de les demarcacions provincials, solament per a Lleida i Tarragona, mentre que tant a Barcelona com a Girona només trobem algunes anàlisis i reflexions situades en l'àmbit local.²¹ A més a més, en alguns treballs s'intenta explicar el funcionament del poder local com a metodologia específica d'anàlisi del caciquisme. Un enfocament paral·lel, si bé amarat d'una ambició comparativa, és el que he impulsat sobre la modernització política de les ciutats catalanes durant el regnat d'Alfons XIII, que m'ha permès definir un model de canvi polític que tindria algunes pautes comunes i d'altres de singulars a cavall de les correlacions canviants de forces polítiques en les lluites pel poder local.²² Les característiques comunes serien el declivi de les forces dinàstiques, l'hegemonia de les oposicions (republicans i sobretot catalanistes de la Lliga Regionalista), la readaptació del clientelisme polític al servei de la lluita interpartidista, la pluralitat i la competitivitat electorals, la mobilització electoral i la politit-

zació del carrer en tant que espai públic de confrontació politicoideològica permanent entre cultures polítiques oposades.

Un pas més enllà el va fer el professor Manuel Marín en un paradigma radicalment diferent, el de la història cultural i simbòlica de la política i, per tant, del caciquisme.²³ Se centrà en un estudi de cas, de caciquisme urbà i industrial, el que va alimentar la figura del fabricant llaner Pau Turull i Comadran. Amb aquest treball —basat en una recerca exhaustiva feta a partir de la rica correspondència conservada a l'arxiu privat de la família Turull—, Marín va introduir algunes de les claus que permeten analitzar el caciquisme com un fenomen natural, normal, adaptat a mitjans urbans i industrials de la societat catalana de la Restauració.

Pau Turull va ser un notable que exercia un gran ascendent sobre la comunitat local i que actuava com a banquer dels altres notables de Sabadell gràcies a la seva immensa fortuna. Aquesta posició privilegiada en la jerarquia «natural» de la societat el va encaminar a monopolitzar la representació parlamentària mitjançant la seva capacitat d'aglutinar complicitats i interessos contraposats, fins i tot dels mateixos republicans federals, amb els quals va arribar a pactar, quan li va fer falta, i dels quals fins i tot va comprar el silenci polític. No obstant això, quan se li va presentar el moment de professionalitzar-se i de responsabilitzar-se de la maquinària electoral —de l'anomenada «manovella» electoral, «manubrio» en la terminologia de l'època—, llavors va fracassar en la seva obstinació i no va aconseguir frenar la mobilització del moviment obrer, més que no pas per incapacitat, per inadaptació. L'últim diputat dinàstic escollit al districte de Sabadell fou precisament el seu germà, Enric Turull, elegit en els comicis generals de 1914 gràcies a les tupinades i als vots dels pobles rabassaires del districte.²⁴

El règim necessitava polítics professionals que alimentessin les ambicions dels partits governamentals, no pas les seves ambicions personals. La despectiva manera com el governador civil de Lleida, el 1905, anomenà la «política de bufet» que seguien els prohoms que no es volien tórcer a la seva voluntat alludeix precisament a l'obstinació d'alguns notables a conservar o ampliar les seves esferes de poder territorial en detriment dels objectius polítics dels partits als quals servien, que eren bàsicament els del Govern que havia organitzat les eleccions. En el fons, es debatien dos notables pel control polític de la província de Lleida després de la mort de Sagasta i davant l'amenaça de l'ascens dels republicans: Miquel Agelet i Emili Riu, ambdós alineats dins del partit liberal, però a partir d'aleshores en faccions oposades, el primer seguidor d'Eugenio Montero Ríos i el segon de Segismundo Moret.²⁵ Fins al 1919, el sempitern diputat per Sort Emili Riu no assolí el lideratge provincial. Els ministres de la Governació es veien obligats a barallar-se constantment amb els personalismes, amb les intencions dels candidats de l'oposició, amb les d'altres candidats no apadrinats pel govern de torn disposats a gastar diners per aconseguir la seva elec-

ció i amb les reivindicacions dels districtes, de manera que l'encasellat governamental, especialment a Catalunya des del tombant de segle, va ser progressivament més laboriós de tramatar fins que va esdevenir impossible. El 1914, el Govern considerà Catalunya electoralment emancipada.

La limitació manifestada pel fabricant i diputat per Sabadell Pau Turull ens duu a descobrir com es van transformar els cacicats «naturals» en màquines al servei del reclutament clientelar del vot, la base sobre la qual el règim polític de la Restauració buscava l'estabilitat i el fonament més important de la seva permanència. Algunes vegades, aquests cacicats es desintegraven a mesura que es produïa una diversificació econòmica que comportava l'aparició de noves elits disposades a discutir l'hegemonia del notable tradicional. Aquesta seria la història que ens ha explicat Joaquim Capdevila per a la ciutat de Tàrraga, centrada en la figura de l'hisendat Enric de Càrcer, fidel adepte del canovisme, que va ser capaç d'entretenir i lligar vincles estables amb la Diputació provincial i amb altres diputats a Corts dels districtes del pla lleidatà, d'una manera totalment aliena a la militància política dels dirigents d'aquestes institucions, malgrat l'hegemonia del partit conservador a la província durant els primers decennis de la Restauració.²⁶

Arran d'un conflicte d'irregularitats relacionat amb el subministrament del fluid elèctric i de l'aigua, monopolitzat per una companyia propietària de Càrcer, es va formar una àmplia i heterogènia coalició en la qual es van integrar els liberals, els catòlics, els catalanistes i els republicans, i més tard s'hi afegiria una facció del partit conservador enfrontada a aquell patrici que havia exercit durant anys un caciquisme polític, social i simbòlic. En el fons s'esdevenia un canvi polític directament vinculat a l'aparició d'unes noves classes socioeconòmiques representades per industrials i comerciants que no estaven disposades a seguir tolerant l'hegemonia del poder que la petita noblesa tradicional havia exercit des del segle XVIII. Aquesta petita ciutat capital comarcal entrava de ple en l'era de la política de la mobilització de les masses, i la competitivitat pel vot, al costat del dinamisme de la vida social i cultural, constituïa una manifestació més de la moderna societat que s'albirava.

Per tant, podem observar dos fenòmens de configuració de cacicats en la Catalunya de la Restauració: els de vella factura, representats pels casos exposats —un de naturalesa rural, com el d'Enric de Càrcer a Tàrraga, i un altre d'urbà i industrial, com el del fabricant Pau Turull a Sabadell, com dos exemples paradigmàtics—, i els cacicats que van sorgir posteriorment, en resposta en part a la necessitat d'estabilització de la representació parlamentària dels districtes electorals, una tendència equiparable a la de la resta d'Espanya, però situada més tardanament, a partir de 1914, com seria el salisme en el districte de Terrassa en mans del liberal Alfons Sala Argemí, ennoblit pel rei Alfons XIII amb el títol de comte d'Egara. Els primers cacicats estaven més íntimament vinculats a interessos

econòmics homogenis, de naturalesa rural o industrial, monopolitzats per patricis, i eren la traducció política d'unes relacions socials presidides pel patronatge, el paternalisme i els vincles de dependència, més propis i específics de societats tradicionals, amb un fort arrelament als interessos de la terra o bé amb una embranzida de la industrialització, però amb una mentalitat i uns imaginaris ancorats en la societat encara fortament presidida per valors comunitaris.

Els nous cacicats, però, obeïen a les exigències de professionalització de la representació parlamentària, d'una banda, de manera que la seva fi última era no solament guanyar les eleccions legislatives, sinó sobretot conservar l'escó; de l'altra, responien molt probablement a una via per contrarestar l'accés de les masses a la vida electoral, neutralitzant en la mesura possible el pluralisme partidista i la competència electoral, consolidant una representació estable mitjançant l'hegemonia exercida per un partit o bé per una oligarquia de poder amb projecció transversal, com va ser el moviment salista desenvolupat a la ciutat de Terrassa.

El salisme va expressar la consolidació d'un moviment polític transversal, de naturalesa oligàrquica, però al mateix temps va ser capaç d'oferir respostes individuals i col·lectives, articulades entorn del fabricant Alfons Sala i Argemí, que, d'una manera gairebé ininterrompuda, va monopolitzar la representació parlamentària del districte de Terrassa entre 1891 i 1923, primer com a diputat i més tard com a senador. Va començar la seva carrera política a la Diputació provincial de Barcelona el 1883, i més tard va obtenir l'escó de Terrassa, al qual va renunciar quan es va abstenir de presentar candidatura a les eleccions de 1907, àmpliament guanyades per la plataforma de Solidaritat Catalana. El salisme, amb els seus homes de confiança ben instal·lats a les institucions locals, polítiques, culturals i econòmiques de la ciutat de Terrassa, va poder contemporitzar amb el moviment obrer i el catalanisme conservador, que estava molt afermat, mantenint-lo al marge de la representació a Corts.²⁷

La discussió del predomini salista va ser gradual a mesura que el potent republicanisme denunciava les maquinacions existents en els comicis electorals que normalment es produïen en els municipis rurals del districte. Una de les pràctiques més irregulars i que va generar un rebuig més gran en l'opinió pública d'aquest districte va ser la que va tenir lloc al poble de Rellinars en ocasió de les eleccions de 1920, els vots de les quals van decantar la victòria de Sala enfront del candidat republicà catalanista, Domènec Palet i Barba. En aquella ocasió es va atribuir a una gran nevada el motiu pel qual l'acta electoral es va lliurar amb un retard totalment infonamentat. La realitat se situava en una altra instància. Com resava el cuplet —un dels molts que van circular sobre Sala i els seus seguidors—, «En Sala deia: / Que votin tots els morts que al poble hi tinc. / Si trobeu cap paralític, / també el feu anar a votar / I si sol ell no pot valdre's, / ja amb la neu rodolarà!»²⁸

Podríem també fer-nos ressò d'altres formes d'hegemonia política territorial amb vocació de permanència a partir d'un altre exemple, el que ens proporciona el marquès de Camps, el seu immens patrimoni i la influència exercida en diferents comarques gironines. El primer marquès de Camps, Pelagi de Camps, era el vuitè major contribuent de Catalunya a mitjan segle XIX. El seu fill, Carles de Camps i Olzinelles, afiliat a la Lliga Regionalista, no es va salvar de les acusacions dels republicans en diferents moments de la seva carrera política. Durant la votació en les eleccions de 1916, Camps es va reunir al seu poble, Salt, amb els propietaris i els fabricants davant del col·legi electoral. En aquest local, segons el periòdic *L'Autonomista*, el marquès es va obstinar en la tasca de comprar vots i de proporcionar paperetes als seus arrendataris i als obrers de la fàbrica, «que després eren vigilats des de l'escala del col·legi electoral perquè no poguessin canviar-les d'acord amb la seva manera de pensar».²⁹

Finalment, caldria esmentar el tipus de domini caciquista exercit per la família Godó sobre el districte d'Igualada i que va tenir efectes amplificadors mitjançant el control que des del diari *La Vanguardia* exerciren sobre l'opinió pública catalana. Aquesta història l'ha explicat molt bé Pol Dalmau en la seva tesi doctoral que acaba de prendre forma de llibre. Aquest historiador conjuga les virtuts de la història social de la política aportant llum sobre la transició de la política de notables a la de masses a Catalunya, si bé al mateix temps incideix en els components simbòlics i de representació cultural d'aquesta família de fabricants sobre una comunitat local, la de la comarca de l'Anoia, però també en atenció a la comunitat de lectors del seu diari, un recurs de poder en alça durant el sorgiment de la societat de masses a Catalunya.³⁰

Malgrat que els fundadors de *La Vanguardia*, Bartomeu i Carles, van fugir de la crisi industrial que va assotar aquesta comarca a mitjan segle XIX i es van instal·lar a Bilbao, on van desplegar una nova línia de negoci, van conservar en tot moment els seus vincles familiars (negoci i família eren dues cares d'una mateixa realitat) i territorials. El suport de la parentela i de les amistats polítiques al districte els va servir per a basar la seva influència política i aconseguir la representació parlamentària. Els membres de la família van conservar l'escó fins a les eleccions de 1914. Però en les eleccions de Solidaritat Catalana d'abril de 1907 el propietari del diari pertanyent a la segona generació, Joan Godó Lallana, va patir una seriosa ensulsiada en perdre aquests comicis davant d'una àmplia coalició anticaciquista formada per carlins, republicans i catalanistes. Joan Godó detestava el caciquisme, però estava al mateix temps a favor dels «bons cacics» com ell mateix, que es considerava el diputat «natural» del districte. Un capital simbòlic que va contribuir a revestir la seva autoritat i la seva imatge pública de bon notable gràcies als suports socials que tenia al districte i també gràcies al seu diari.

Després de la fi del cacicat dels Godó, com en d'altres districtes, es desfermà una intensa politització, animada

per la crisi vitivinícola, canalitzada a través de l'associacionisme i que agrupava els interessos dels agricultors propietaris i dels rabassaires, els parcers que conreaven les vinyes. Aquesta politització ha estat estudiada al municipi dels Hostalets de Pierola, a la comarca de l'Anoia.³¹ Els interessos de classe es van expressar políticament en un escenari de competició electoral a través de la Lliga Regionalista i del republicanisme.

En definitiva, en la Catalunya de la Restauració, l'existència de cacicats entesos com a espais de dominació política territorial per part de famílies de notables fou una nota comuna, però no pas continuada en el temps. Els cacicats o xarxes de poder territorial es caracteritzaven per ser un eixam de clientele i de fidelitats teixides entorn de la preeminència econòmica d'un prohoms, d'una família o d'una nissaga, que se sustentaven en l'ascendent social que exercien sobre la comunitat local i que tenien una traducció lògica en l'esfera de la representació parlamentària.

No observem piràmides provincials més o menys estables de caps polítics més enllà de l'existència de polítics professionalitzats en la confecció de l'encasellat governamental. Al contrari, per sota del control de la influència electoral que exercien aquests polítics professionals, sí que constatem una transformació de les xarxes de poder territorial a mesura que des del tombant de segle emergien nous interessos econòmics i les classes mitjanes s'organitzaven de manera autònoma de les elits tradicionals fent més plural la representació política dels districtes i les localitats. Podríem esmentar l'aparició de moviments republicans amb base territorial com fou sobretot el marcel·linisme als districtes de Tortosa i de Roquetes, magníficament estudiat per Josep Sancho, o el control polític que exercí l'advocat manresà Maurici Fius i Palà sobre els pobles industrials del districte de Manresa.³² Republicans i catalanistes foren els grans beneficiats de la descomposició del torn dinàstic a Catalunya en detriment dels partits del règim que no restaren impassibles, sinó que intentaren reacomodar-se a la nova situació sense tanmateix reeixir-hi.

PROTESTES ELECTORALS, DENÚNCIES I LLUITA CONTRA EL CACIQUISME: MOBILITZACIÓ POLÍTICA EN UNA SOCIETAT DE MASSES EMERGENT

Tot i la xacra que suposaven les acusacions de corrupció i la presentació de protestes, la capacitat de cometre actes de corrupció era, paradoxalment, sinònim de possessió de recursos de poder. També ho era la possibilitat de fer decantar una sentència judicial sobre la validesa dels comicis. Així, les denúncies judicials analitzades per Josep Noguera al districte de Berga (Barcelona), sobre els litigis de frau electoral, revelen la voluntat no solament de reparar l'honor ultratjat provocat per coaccions, intimidacions i fins i tot agressions físiques, sinó també de guanyar legitimitat públicament.³³ En les eleccions es mantenia una au-

tètica lluita simbòlica pel poder, i les pràctiques corruptes eren una tècnica de poder com una altra, consentida en la seva justa mesura per la concepció cultural hegemònica del liberalisme polític de la Restauració.

Amb el temps, les protestes electorals anaren canviant de modalitat; segurament estigueren també més ben fonamentades, per bé que sovint es presentaven *a posteriori*, no pas en el moment de l'escrutini, i fins i tot eren replicades pels candidats protestats. L'anàlisi de la jurisprudència electoral del Tribunal Suprem efectuada per l'advocat Francisco Aguado el 1920 —que cobreix el període 1910-1916— posa en relleu, d'una banda, les limitacions de l'alt tribunal per acceptar les protestes (ho feia quan constatava grans desproporcions en la distribució del vot), i de l'altra, com es van diversificar quant a modalitat i intensitat.³⁴ Per a la demarcació de Barcelona, Jaume Muñoz ha demostrat clarament la pèrdua d'importància de la violència física o de la coacció exercida per càrrecs públics, en benefici sobretot de la pràctica creixent de compra de vots.³⁵ Fins i tot en algunes poblacions foren els mateixos alcaldes els compradors dels sufragis. Per la seva banda, les tupinades continuaren fent acte de presència de maneres diverses: trencadissa d'urnes, adulteració del cens o bé omplint les actes electorals de manera arbitrària. Als municipis de Sant Llorenç de Morunys, la Coma i la Pedra, Guixers i Navès, del districte de la Seu d'Urgell, en els comicis de 1916, segons una protesta, haurien votat més electors que no pas els continguts en el cens.

El gran problema inherent a l'estudi de les protestes electorals és el de la seva fiabilitat, per tal com sovint es presentaven després d'haver-se celebrat les eleccions. I de manera també creixent incorporaven contraprotectes que intentaven neutralitzar el possible recorregut de la protesta. Aquest seria el cas del districte de Puigcerdà en els comicis de 1916, en què lluitaven un dinàstic, Joan Dagas, i el candidat de la Lliga Regionalista, Eusebi Bertrand. Enfront de l'allau de protestes presentada per Dagas, que demanava la nul·litat dels comicis, adjuntà llistes d'electors que afirmaven haver-lo votat per estar d'acord amb les seves idees i amb els serveis prestats al districte. L'alt tribunal revalidà el resultat de les eleccions.

La progressiva sensibilització de l'opinió pública en contra del frau electoral, les prèdiques regeneracionistes molt potents a partir de la crisi de 1898 i la fortalesa de les opcions antidinàstiques a Catalunya menaren a un escenari en què la intolerància envers l'abús de poder i les irregularitats administratives esdevingueren un implacable motor de politització i de competència electoral. En la demarcació barcelonina, Manuel Planas i Casals, que vetllava pels interessos dinàstics conservadors en aquesta província, donà per desarticulada la influència del partit conservador arran del fracàs experimentat en els comicis de maig de 1903.³⁶

En efecte, els conservadors havien perdut els districtes de Mataró, Berga, Sabadell, Vilafranca i Vilanova malgrat haver-ne organitzat les eleccions. En total, foren elegits tan sols quatre candidats conservadors, dos de liberals,

quatre de la Lliga Regionalista, nou de republicans i un d'independent. Els grans guanyadors foren els republicans, que es presentaven units i que se situaren com la primera força a la circumscripció de Barcelona, i els grans derrotats, els dinàstics i la Lliga. Planas argumentava que una de les causes del desastre havia estat «el sensible quebrantamiento del partido conservador, tenazmente combatido por catalanistas y republicanos y no amparado eficazmente por el Gobierno», que s'havia mantingut neutral per la no intercessió del governador civil, una lliçó que van haver d'aprendre si volien continuar tenint algun ascendent en la política catalana.³⁷

El caràcter de la denúncia o de la protesta canvià en funció de la diversificació dels interessos i de les demandes, de la seva pluralitat i de l'afany de representativitat canalitzat pels partits antidinàstics. La Lliga Regionalista bastí un corpus de pensament, gràcies fonamentalment a la ploma d'Enric Prat de la Riba, que legitimà la seva acció política tenint com a epicentre la destrucció del que anomenava la «ciudadella del caciquisme».³⁸ Així es construïa la nova política, la veritable política, la política al servei dels interessos de la societat civil. I així esdevenia representativa mentre que, al mateix temps, s'obria una lluita entre dinàstics i catalanistes pel monopoli de la vida política catalana. Les campanyes de denúncia contra el caciquisme es van visibilitzar particularment en ocasió de les eleccions de Solidaritat Catalana celebrades el 21 d'abril de 1907. S'identificà el caciquisme amb la mala política que practicaven els dinàstics, cosa que comportà un èxit esclatant per als candidats de la coalició solidària, formada per tots els partits llevat dels dinàstics i dels republicans lerrouxistes i que obtingué quaranta-un dels quaranta-quatre escons en disputa.³⁹

Tanmateix, una cosa era el pla discursiu i una altra la praxi política. Aquesta tensió es reflectí amb cruesa en la protesta i aldarull que es coneix com «l'avalot dels burots», esdevingut a la vila d'Artés (Bages) el 2 de gener del 1917. En aquest cas, el caciquisme a combatre no era el dinàstic, sinó el de la Lliga Regionalista, que tenia al districte de Castellterçol, del qual formava part el poble, un feu en mans de Francesc Cambó, que no disposava d'un districte propi i que, a més a més, era moneda de canvi en les negociacions de l'encasellat governamental.⁴⁰ Aquí s'invertiren els termes: el diputat *cunero*, és a dir, assignat a dit, era un polític antidinàstic, alhora que les autoritats locals eren proclius a la Lliga, com també l'hisdat i diputat provincial Antoni Abadal.

Al poble d'Artés, a més, els fabricants Berenguer eren gairebé els amos i senyors de la població, ja que donaven feina a un 30 % de la gent (hi treballaven uns 800 obrers), tot dinamitzant l'economia local, fins al punt que la vila es confonia amb la fàbrica i la fàbrica amb el poble, i el capellà, el metge i l'Ajuntament eren dominats per la mateixa família i la seva clientela. Malgrat que el govern Canalejas havia suprimit l'impost dels consums el 1912, aquesta contribució es continuava cobrant a causa de l'asfíxia financera de molts municipis petits. El 1917, la capacitat

adquisitiva dels treballadors artesencs havia minvat per culpa de l'encariment de la vida en plena Primera Guerra Mundial i perquè el monopoli els abocava a rebre salaris de subsistència.

En aquest context, la puja del referit impost per tal d'eixugar el deute provocat per la canalització equivocada d'una aigua poc potable, que a més a més beneficiava la finca del diputat provincial Antoni Abadal, fou l'espurna que va encendre els ànims.⁴¹ En el fons, aquesta protesta fou la punta de llança d'una problemàtica més estructural: d'una banda, la fi del monopoli tèxtil practicat pels Berenguer així com de la política paternalista, i de l'altra, la denúncia del dèficit de representació política canalitzada pels republicans mitjançant la mobilització dels obrers i dels botiguers, els grans perjudicats per l'ascens de la pressió fiscal. L'avalot finalitzà amb la dimissió de la corporació local, la creació d'un sindicat (Associació Obrera d'Artés) i l'aixecament d'una cooperativa industrial que més tard es privatitzà (la Tèxtil d'Artés), tot i el locaut de sis mesos decretat pels fabricants Berenguer. Es reintroduí l'impost de consums, però seria recaptat per la via del repartiment veïnal, molt menys greujós per a l'economia local. Per sempre més, la Lliga perdé el control polític del poble.

Un cas ben diferent fou el conflicte de l'arròs, conegut també com la «guerra de l'arròs» al Baix Empordà (Girona), i la seva politització.⁴² Aquí podem observar quins foren els esforços per part d'un candidat dinàstic per a conservar l'escó en els comicis més mobilitzats i participatius de la Catalunya de la Restarució, els d'abril de 1907. El conflicte es generà per la presència novament de paludisme i el seu impacte sobre la salut pública. El comte de Serra i de Sant Iscle, Robert de Robert, candidat conservador, que tenia enfeudat des de feia temps el districte de Torroella de Montgrí i dirigia la política conservadora a la província de Girona, maldà per esdevenir el portaestendard dels interessos dels antiarrossaires. En un escenari de progressiva llunyania de la classe política gironina envers l'Estat, per al Govern conservar el feu de Torroella era una necessitat vital.⁴³ Si es perdia l'escó, es defenestrava del tot la política conservadora en aquella demarcació. Per aquesta raó, tots els esforços del candidat anaren encaminats a difondre entre els electors el màxim zel que posava el Govern en la cura de la salut pública.

No obstant això, ni el Govern internament tenia clara la prohibició total del conreu de l'arròs per a frenar els casos de paludisme, ni tampoc el rival, el candidat solidari, el notari republicà nacionalista Josep Torras i Sampol, canalitzava els interessos dels arrossaires tal com pregonava Robert. És curiós com la lluita anticaciquista l'enarborà un candidat dinàstic, suposadament contra els productors d'arròs, és a dir, contra una imposició del caciquisme, mentre que en realitat Robert només aspirava a satisfer el Govern conservador liderat per Antonio Maura i obtenir una senadoria vitalícia acompanyada del títol nobiliari de gran d'Espanya. Qui en realitat entomà de valent la lluita antiarrossaire fou el seu contrincant, que en una elecció

complementària es feu amb l'escó del districte de Torroella, una vacant que calia cobrir arran de la sobtada i aparentment incomprensible dimissió de Robert. Per al polític conservador, jugar la carta antiarrossaire havia estat tan sols un pretext, tot i haver-la jugat a fons, mobilitzant els recursos propagandístics i endegant una campanya de desgast del rival, enfront d'una potent coalició solidària. Ara bé, Torras controlà provisionalment aquest districte electoral perquè de seguida retornà a l'obediència dinàstica.

COALICIONS DEL TORN, CANDIDATS MINISTERIALS NO DINÀSTICS, CLIENTELISME HORIZONTAL I OPOSICIONS FRAGMENTADES

Durant el període 1876-1899, l'hegemonia dels partits dinàstics va ser quasi absoluta, i liberals i conservadors van obtenir un percentatge aclaparador de les actes en disputa, més del 86 %. Entre 1876 i 1886, controlaren més del 90 % de les actes; entre 1891 i 1905, el 75 %, i, a partir d'aquesta data, solament el 28 %, de manera que l'hegemonia va correspondre a les oposicions antidinàstiques, fonamentalment la Lliga Regionalista, les diferents sigles republicanes i els carlins.⁴⁴

A partir de 1901, en aquells districtes electorals en què no va ser possible construir ni mantenir cacicats permanents, les dinàmiques electorals es van acomodar a la capacitat i la fortalesa de les oposicions antidinàstiques. En els districtes en què eren fortes, o bé es van reproduir els torns entre els regionalistes i els republicans, com a la ciutat de Barcelona, o bé, el més probable, les coalicions del torn s'establien entre partits opositors o fraccions d'aquests i els residus dels partits governamentals disposats a prosseguir la batalla. Per contra, on els partits del torn dinàstic o les seves clientele tenien capacitat per liderar les coalicions, llavors els partits opositors s'hi replegaven amb l'ànim d'obtenir quotes de poder en la mesura possible.

Aquestes oposicions eren heterogènies entre si, amb què difícilment podien unir les seves forces, si n'exceptuem la gran experiència de Solidaritat Catalana, única i excepcional, motivada pels coneguts esdeveniments del *Cu-Cut!*, que van originar l'aprovació de la Llei de jurisdiccions el 1906, que tant va irritar catalanistes i republicans, perquè erosionava i limitava la llibertat d'expressió, i confiava els suposats delictes comesos contra l'Estat i els seus símbols a la jurisdicció militar.⁴⁵ Així, el catalanisme estava fragmentat en un gran partit conservador, que en bona mesura va suplantar el dinastisme liberal conservador, la Lliga Regionalista, i en opcions d'esquerres pel nacionalisme republicà, a través de diferents plataformes partidistes.⁴⁶ Encara que també caldria constatar que el progrés de les oposicions antidinàstiques era ampli i estès a Catalunya, però no tan uniforme a la resta d'Espanya, amb la qual cosa aquesta fortaleza interna es convertia automàticament en feblesa política dins el conjunt espanyol.

En segon lloc, alguns partits opositors van ser igualment capaços d'adaptar-se, de ser versàtils i d'aprofitar, sense discutir-ne els fonaments, les esclertes que el sistema polític i les seves regles de joc els oferia. Això explicaria en bona mesura la dinàmica coalicionista de tan diversa tessitura en funció de les correlacions del poder local existents en els districtes, però també la capacitat d'imposar una política d'aliances a escala territorial catalana desenvolupada fonamentalment per la Lliga Regionalista, sempre disposada a negociar «districtes» amb el Govern, els candidats ministerials i aquells altres candidats amb poder social i crematístic, fossin carlistes, dinàstics i fins i tot republicans.

A més a més, la representació parlamentària, malgrat el reconeixement del sufragi universal als homes majors de 25 anys des de 1891, estava vedada a la pràctica a una part significativa de la població, perquè no se sentia motivada i manifestava una intel·ligent indiferència, o perquè se sentia marginada, ja que el sistema polític es mostrava pusillànime a l'hora d'integrar políticament els ciutadans atès que en realitat no confiava en les autèntiques bondats del sufragi.

En definitiva, arran de la profunda crisi política que es va obrir amb la pèrdua de les darreres colònies d'ultramar el 1898, l'elit catalana va començar a concebre una estratègia pròpia que passava per situar la qüestió catalana en l'agenda espanyola. Per fer-ho efectiu, calia guanyar legitimitat a les urnes, és a dir, neutralitzar els mecanismes d'adulteració del sufragi. Catalunya va ser un dels escenaris en què d'una manera més clara i primerenca es va desintegrar el torn dinàstic i d'una manera més evident les maquinàries electorals caciquistes van deixar de recollir rèdits destinats al partit que governava; va ser el lloc on d'una manera gradual va retrocedir el frau administratiu que consistia a utilitzar vies irregulars d'obtenció de vots que tant els partits dinàstics com els de l'oposició havien utilitzat a còpia d'incrementar pràctiques electorals corruptes.

Simultàniament, la condició de candidat ministerial es va devaluar fins al punt que qualsevol candidat, no necessàriament dinàstic, podia rebre aquesta consideració, si així convenia als interessos del Govern. Per aquesta raó, a mesura que es van fragmentar les formacions dinàstiques i es va desmantellar el torn dinàstic tradicional, se'n va desenvolupar un altre que denominem «torn coalicionista» o «coalicions del torn», en el qual es van veure involucrats carlins, republicans i regionalistes, al costat de les faccions dinàstiques.⁴⁷ Aquest nou torn es va emmotllar en un escenari de competició electoral creixent en què les aliances i les oposicions podien ser multiformes, reduït no solament al torn que es va dibuixar en la circumscripció de Barcelona entre la Lliga Regionalista i els republicans radicals. En conseqüència, l'autenticació del sufragi va ser causa i conseqüència d'un augment de la mobilització política, un fenomen que no podem desvincular ni de lluny de la persistència de frau i corrupció.

El règim canovista, malgrat les diferències de criteri que separaven els partits dinàstics catalans respecte de les

direccions estatals, va trobar la seva acomodació a Catalunya. A hores d'ara, ningú no sembla negar l'existència de caciquisme a Catalunya, encara que revestia unes característiques i uns ritmes diferents com corresponia a una societat molt més urbanitzada, segurament més laica i també notablement més autònoma i articulada.

Entre aquests elements diferenciadors respecte del conjunt de la dinàmica política espanyola, destacaria una presència irregular de cacicats territorials en l'espai i en el temps; un *cunerisme* menys notable i alhora matisat, car bona part dels diputats *cuneros*, vinguts d'altres territoris, tenien vincles de parentiu o havien comprat propietats als districtes catalans, i que de seguida es van naturalitzar;⁴⁸ l'anomenat «ministerialisme» a la catalana que comportava una certa autonomia dels partits dinàstics respecte de les direccions estatals i una reproducció del torn dinàstic peculiar en el sentit que Catalunya no era una prioritat en la confecció de l'encasellat ni els grans polítics de la Restauració hi tenien cap districte; una marcada precocitat en la descomposició del torn dinàstic situada entre 1901 i 1907; l'existència de potents oposicions antidinàstiques formades per catalanistes, republicans i tradicionalistes amb les quals els gabinets havien de negociar l'encasellat, i, finalment, una escassa presència de l'article 29 de la Llei electoral de 1907 que permetia la proclamació immediata de candidats sense rivals, pràctica més aviat estesa a les regions de Galícia, les dues Castelles i Andalusia.

Encara hi podríem afegir una darrera diferència en relació amb el conjunt estatal: les suspensions d'ajuntaments, alcaldes i regidors acordades pels governadors civils fou irrisòria, una pràctica recurrent que els gabinets empraven la vigília de la celebració dels comicis per tal d'incidir en els resultats electorals. Així, entre 1915 i 1923, a Catalunya foren suspesos tan sols cent dos regidors (l'1,4% del total espanyol), onze alcaldes (un 2,1% i cap a la demarcació de Barcelona) i set ajuntaments (1,7% i cap a la demarcació de Tarragona).⁴⁹ El nombre de les suspensions decidides pel ministre de la Governació fou un xic superior, si bé igualment poc rellevant: 23 sobre les 544 practicades a tot Espanya (un 4,2%), i totes van tenir lloc en les darreres eleccions generals celebrades just abans de l'establiment de la dictadura de Primo de Rivera.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] La literatura acadèmica sobre aquests fenòmens sociopolítics és força extensa. Escolliria, entre moltes altres obres: el clàssic llibre de Samuel N. EISENSTADT, Luis RONIGER. *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge University Press, Cambridge 1984; Walter LITTLE, Eduardo POSADA-CARBÓ (ed.). *Political corruption in Europe and Latin America*. Macmillan Press, Londres 1996; Jean-Louis BRIQUET, Frédéric SAWICKI (dir.). *Le clientélisme politique dans les sociétés contemporaines*. PUF, París 1998; Simona PIATTONI (ed.). *Clientelism, In-*

- terests and Democratic Representation: The European Experience in Historical and Comparative Perspective. Cambridge University Press, Cambridge 2001; Frédéric MONIER. *La politique des plaintes: Clientélisme et demandes sociales dans le Vaucluse d'Édouard Daladier (1890-1940)*. La Boutique de l'Histoire, Paris 2007, o els llibres de Jean-Louis Briquet centrats en el clientelisme cors. Per al cas espanyol destacaria: Antonio ROBLES (ed.). *Política en penumbra: Patronazgo y clientelismos políticos en la España contemporánea*. Siglo XXI, Madrid 1996; Xose VEIGA ALONSO. «Anatomía del clientelismo político en la España liberal decimonónica: una realidad estructural». *Hispania*, núm. 202 (2000), p. 637-661; Javier MORENO. «Political Clientelism, Elites, and Caciquismo in Restoration Spain (1875-1923)». *European History Quarterly*, vol. 37/3 (2007), p. 417-441. D'aparició recent, destaquem un llibre comparatiu entre Espanya i Portugal: Fernando TAVARES, Javier MORENO (ed.). *De las urnas al hemisiciclo: Elecciones y parlamentarismo en la Península Ibérica (1875-1926)*. Marcial Pons, Madrid 2015. Vegeu un intent de vincular el caciquisme al concepte de representació política a: Gonzalo CAPELLÁN. «A Long and Hard Process of Democratization: Political Representation, Elections and Democracy in Contemporary Spain». A: Kari PALONEN, Tuija PULKK, José M. ROSALES (ed.). *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Ashgate Publishing Limited, Farnham 2008, p. 317-335.
- [2] A tall d'exemple, Frédéric MONIER. «La corruption, fille de la modernité politique?». *Revue Internationale et Stratégique*, núm. 101 (2016), p. 65-73.
- [3] *La Verdad*. *Diario Político de Noticias e Intereses Generales*, setmanari de Tortosa, 29 d'abril de 1883.
- [4] Gemma RUBÍ, Ferran TOLEDANO. «Representación política y modernidades múltiples. Los diputados catalanes en las Cortes de Cádiz (1810-1814)». *Revista de Historia Constitucional*, núm. 19 (2018), p. 159-176.
- [5] Joaquín COSTA. *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*. Los Hijos de M. G. Hernández, Madrid 1903.
- [6] Aquest treball s'inscriu en el projecte «La corrupción política en la España contemporánea en perspectiva comparada. Bases de datos, cartografía y análisis histórico (1810-2016)» finançat pel Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat (HAR2017-86545-P). També s'inserix en el SGR «Política, institucions i corrupció a l'època contemporània» (PICEC) (2017, SGR 818), finançat per l'AGAUR, Generalitat de Catalunya. El nostre equip de recerca és cofundador, juntament amb set universitats europees i canadenques, de la xarxa temàtica internacional GDRI/CNRS-824 «Politique & Corruption. Histoire et sociologie comparées à l'époque contemporaine» coordinada pel professor Frédéric Monier.
- [7] Algunes de les qüestions que tractem en aquest article deriven de les reflexions contingudes en el meu article «Coaliciones de turno. Corrupción electoral y política competitiva en la Cataluña de la Restauración (1900-1923)». *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. 43, núm. 1 (2013), p. 273-293.
- [8] José VARELA ORTEGA. «De los orígenes de la democracia en España, 1845-1923». A: Salvador FORNER. *Democracia, elecciones y modernización en Europa: siglos XIX y XX*. Cátedra, Madrid 1997, p. 129-202. Vegeu l'obra dirigida per aquest autor: *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid 2001. Per al cas romanès, vegeu, entre d'altres: Alexandra IANCU. «Le pouvoir à l'abri des sanctions. Les débuts de contrôle parlementaire en Roumanie». A: Silvia MARTON, Frédéric MONIER, Olivier DARD (dir.). *Moralité du pouvoir et corruption en France et en Roumanie, XVIIIe-XXe siècle*. Presses de l'Université Paris-Sorbonne, Paris 2017, p. 137-150.
- [9] Jesús MILLÁN. «La doble cara del liberalismo en España. El cambio social y el subdesarrollo de la ciudadanía». *Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée*, vol. 114 (2002), p. 695-710.
- [10] Gemma RUBÍ. «La représentation de la corruption. L'Espagne dans la construction du libéralisme politique (1840-1868)». A: Olivier DARD et al. (coord.). *Scandales et corruption à l'époque contemporaine*. Armand Colin, Paris, 2014, p. 165-180.
- [11] Gemma RUBÍ. «The Fight against Corruption and the new Politics in Urban Spain (1890-1923)». A: Jens Ivo ENGELS, Frédéric MONIER, Cesare MATTINA, Andreas FAHRMEIR (ed.) *Stadt-Macht-Korruption: Praktiken, Debatten und Wahrnehmungen städtischer Korruption im 19 un 20 Jahrhundert*. Steiner Verlag, Stuttgart 2017, p. 99-108.
- [12] Jesús MILLÁN. «La doble cara del liberalismo...», *op. cit.*
- [13] Silvia MARTON. «Patronage, représentation et élections en Roumanie de 1875 à 1914». A: Frédéric MONIER, Olivier DARD, Jens Ivo ENGELS (coord.). *Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine*. Armand Colin, Paris 2014, p. 141-166.
- [14] Un possible exemple el tenim en: Antonio ANNINO (coord.). *Historia de las elecciones en Iberoamérica, siglo XIX: De la formación del espacio político nacional*. Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires 1995. També en són paradigmàtiques les obres d'Alberto Lettieri i de Hilda Sabato per al cas argentí.
- [15] Salvador de MADARIAGA. *España. Ensayo de historia contemporánea*. Aguilar, Madrid 1931.
- [16] La política de bufet és la denominació que utilitzà el governador civil de Lleida en la correspondència que mantingué amb el ministre de la Governació en la preparació de les eleccions de 1905 a la província de Lleida. Archivo Histórico Nacional, Fondos contemporáneos, 22 A-1, 1905.
- [17] Jaume VICENS VIVES. *Industrials i polítics del segle XIX*. Vicens-Vives, Barcelona 1980, p. 286-290.
- [18] Josep ARMENGOL, Gemma RUBÍ. *Vots, electors i corrupció. Una reflexió sobre l'apatia a Catalunya (1869-1923)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2012.

- [19] Gabriele RANZATO. *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el antiguo régimen y la modernidad*. Península, Barcelona 1986; Gabriele RANZATO. «El caciquisme a Catalunya: una hipòtesi interpretativa». *Debats*, núm. 19 (1987), p. 17-20.
- [20] Borja de RIQUER. «Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració». *L'Avenç*, núm. 85 (1985), p. 16-33; Manuel TUÑÓN DE LARA. *Estudios sobre el siglo XIX español*. Siglo XXI, Madrid 1972.
- [21] Albert BALCELLS, Joan B. CULLA, Conxita MIR. *Les elecciones generales a Catalunya de 1901 a 1923*. Fundació Jaume Bofill, Barcelona 1982. L'estudi més acabat sobre la vida politicoelectoral de la Restauració a Catalunya és el de Josep ARMENGOL, Gemma RUBÍ. *Vots, electors...*, op. cit. A més d'aquesta obra general, cal esmentar els estudis monogràfics per demarcacions i obres collectives: Conxita MIR. *Caciquisme polític i lluita electoral: Lleida, 1890-1936*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1985; Joaquim MOLINS. *Elecciones y partidos en la provincia de Tarragona, 1890-1936*. Publicacions de la Diputació de Tarragona, Tarragona 1985; Àngels GUSTEMS. *Les elecciones provincials a Girona, 1901-1923*. Tesi de llicenciatura inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1983; Conxita MIR (coord.). *Actituds socials i control polític a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*. Estudi General de Lleida i Virgili i Pagès, Lleida 1989. Podem destacar monografies per a ciutats que directament o tangencialment intenten analitzar el caciquisme: Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN. «La representació política de Barcelona bajo el signo caciquil». *Historia Social*, núm. 11 (1991), p. 97-122; Manuel MARÍN. «El cacique protector». *Historia Social*, núm. 36 (1/2000), p. 21-34; Antonio F. CANALES. *Passatgers de la mateixa barca. La dreta de Vilanova i la Geltrú, 1903-1979*. Ajuntament d'Alguaire, Lleida 1993; Maria Jesús MUIÑOS. *Ideologia i societat durant la Restauració: la precària configuració d'un ventall polític a Tarragona (1890-1914)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, Barcelona 1991; Maria Jesús MUIÑOS. *Les actituds de l'elit civil tarragonina durant la Restauració (1890-1914): cohesió interna, dependència externa*. Arola, Tarragona 2003; Xavier TORNAFOCH. *Catalanisme, carlisme i republicanisme a Vic (1899-1909): Modernització política i lluites socials*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2002; Xavier TORNAFOCH. *Del caciquisme a la democràcia: Política i eleccions a Vic (1900-1931)*. Eumo, Vic 2006; Joan GARRIGA. *Granollers: caciquisme i fractura democràtica (1848-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2003; Joaquim CAPDEVILA. *Tàrrega (1898-1923): societat, política i imaginari*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2008; Josep NOGUERA. *Industrialització i caciquisme al Berguedà, 1868-1907*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2013; Jordi SOLDEVILA. *Aigua, burgesia i catalanisme: Mollerussa, la construcció d'una ciutat (1874-1936)*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2015; Josep SANCHO. *El marcellinisme a les terres de l'Ebre (1914-1939)*. Onada, Benicarló 2016.
- [22] Gemma RUBÍ. «Modernizando desde abajo. La reconversión del caciquismo y la política de masas en las ciudades catalanas (1901-1923)». *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 33 (2011), p. 187-202; Gemma RUBÍ. «Caciquisme et changement politique dans les villes catalanes: le cas de Manresa sous la Restauration (1875-1923)». *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 45 (2011), p. 43-66.
- [23] Manuel MARÍN. *Clientélisme et domination politique en Espagne: Catalogne, fin du XIXe siècle*. L'Harmattan, París 2006. Una ressenya del llibre a Gemma RUBÍ. «¿Existían caciques y cacicatos en Cataluña a finales del siglo XIX? Unas reflexiones a propósito del libro de Manuel Marín, *Clientélisme et domination politique en Espagne: Catalogne à la fin du XIXe siècle*. París, L'Harmattan, 2006». *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, núm. 3 (tardor 2008).
- [24] Pere FONT. «Bustillo, monàrquics i industrials: entorn de la crisi dels partits dinàstics, 1893-1903». *Arrahona*, núm. 3 (1988), p. 61-74; Pere FONT. «Correspondència referida a Sabadell a l'Arxiu Maura, 1903-1918». *Arrahona*, núm. 6 (1990), p. 99-107.
- [25] El governador civil de Lleida era en aquest moment Luciano Clemente Guerra. Correspondència entre el governador i el ministre de la Governació en la qual es prepara l'encasellat de les eleccions generals de 1905. Archivo Histórico Nacional, Fondos contemporáneos, 22 A-1, telegrama del 17 d'agost de 1905. La polèmica entre Agelet i Riu, a *La Veu de la Muntanya de Tremp (1904-1905)*. Voldria agrair la col·laboració de Josep Armengol per facilitar-nos aquesta dada.
- [26] Joaquim CAPDEVILA. *Tàrrega (1898-1923): societat, política i imaginari...*, op. cit.
- [27] Xavier MARCET. «El salisme. Moviment polític i bloc de poder». *Terme. Revista d'Història*, núm. 5 (1990), p. 15-34.
- [28] Josep PUY. *Sàtires, cuplets i acudits en temps d'eleccions. Política i caciquisme a Terrassa (1917-1923)*. Fundació Torre del Palau, Terrassa 2010.
- [29] Jordi PONS, M. Àngels ADROER. «Salt i el marquès de Camps: un cas de caciquisme». *Revista de Girona*, núm. 129 (1988), p. 82-87.
- [30] Pol DALMAU. *Press, Politics, and National Identities in Catalonia. The Transformation of 'La Vanguardia', 1881-1931*. Sussex Academic Press i Cañada Blanch Centre at the London School of Economics, Brighton 2017.
- [31] Jordi PLANAS, Francesc VALLS. *Cacics i rabassaires: Dinàmica associativa i conflictivitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*. Eumo, Vic 2011.
- [32] Josep SANCHO. *El marcellinisme...*, op. cit.; Gemma RUBÍ. *Entre el vot i la recomanació: Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa, 1899-1923*. Angle, Manresa 1995.
- [33] Josep NOGUERA. *Industrialització i caciquisme al Berguedà, 1868-1907*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, Barcelona 2013.
- [34] A partir de la Llei electoral de 1907, el Tribunal Suprem era l'òrgan encarregat de conèixer de les causes judicials

- originades per delictes electorals. FRANCISCO AGUADO. *Jurisprudencia electoral del Tribunal Supremo, 1910-1916*. Zubiri y Zarza Hermanos Impresores, Bilbao 1920. Només una de les setanta protestes presentades al Tribunal Suprem a la província de Barcelona va ser acceptada.
- [35] Jaume MUÑOZ. «Vics de mal treure. La corrupció electoral a la província de Barcelona durant els últims compassos de la Restauració». Comunicació presentada al Primer Congrés d'Història de la Corrupció Política a l'Espanya Contemporània, celebrat a Barcelona del 14 al 17 de desembre de 2017.
- [36] Carta de Manuel Planas i Casals a Antonio Maura del 5 de maig de 1903. Archivo Fundación Antonio Maura, lligall 85.
- [37] *Ibidem*.
- [38] Aquest aspecte l'he treballat a: Gemma RUBÍ. «Une révolution par le bas? La dénonciation par les nationalistes conservateurs catalans des pratiques de corruption dans l'Espagne de la Restauration (1893-1916)». A: Cesare MATTINA, Frédéric MONIER, Olivier DARD, Jens Ivo ENGELS (dir.). *Dénoncer la corruption: Chevaliers blancs, pamphlétaires et promoteurs de la transparence à l'époque contemporaine*. Demopolis, Paris 2018, p. 301-321.
- [39] Gemma RUBÍ. «El turno en entredicho: las elecciones de Solidaridad Catalana». A: Fernando MARTÍNEZ (ed.). *El republicanismo de ayer y hoy: culturas políticas y retos de futuro*. Biblioteca Nueva, Madrid 2012, p. 117-136.
- [40] En les eleccions generals de 1914, el Govern aspirava a col·locar-hi un candidat ministerial si arribava a un acord amb la Lliga Regionalista.
- [41] Per a un seguiment de la revolta, vegeu Gerard GIRBAU. *La revolta dels burots (1917): Episodi singular de la història d'Artés*. Ajuntament d'Artés i Centre d'Estudis del Bages, Artés 2006. Més recentment: Adrià CASES. *Dos de Janer de 1917: la revolta dels burots d'Artés*. Ajuntament d'Artés i Centre d'Estudis del Bages, Artés 2017.
- [42] Un bon llibre que fa l'anàlisi d'aquest conflicte: Pere BOSCH. *La guerra de l'arròs. Conflictivitat agrària i lluita política al Baix Empordà (1899-1909)*. Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida 2013.
- [43] Robert Robert afirmà en una carta adreçada a Antonio Maura, president del Govern espanyol, que «la lucha que he sostenido con Solidaridad es de las que forman época, habiéndose acumulado allí todas las fuerzas solidarias de la provincia para hundirme y destruir el último y más firme baluarte de las fuerzas monárquicas de la provincia de Gerona y aún de toda Cataluña, quedando en mis manos el último girón de su bandera». Archivo Fundación Antonio Maura. Carta del 27 d'abril de 1907, citada per Pere BOSCH. *La guerra de l'arròs...*, *op. cit.*, p. 174.
- [44] Josep ARMENGOL, Gemma RUBÍ. *Vots, electors...*, *op. cit.*
- [45] Francesc ESPINET, Gemma RUBÍ (ed.). *Solidaritat Catalana i Espanya*. Base, Barcelona 2008.
- [46] Santi IZQUIERDO i Gemma RUBÍ (dir.). *Els orígens del republicanisme nacionalista: El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1909)*. Generalitat de Catalunya, 2009.
- [47] Gemma RUBÍ. «Coaliciones de turno...», *op. cit.*
- [48] Joan Palomas, en la seva tesi doctoral, assenyala que entre 1876 i 1886 Catalunya estava representada al Congrés dels Diputats amb un 21 % de *cuneros*, i amb un 24 % al Senat. La demarcació més *cunera* era la de Lleida, que en tenia un 53 %, i la que ho era menys era Barcelona, amb un 6%. Joan PALOMAS. *El rerefons econòmic de l'activitat dels parlamentaris catalans, 1876-1886*. Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2002, p. 389 i s.
- [49] «Nombramientos y suspensiones de los Ayuntamientos», 1915-1923. A: MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA. *Anuario estadístico de España, 1924-1925*. Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra, Madrid 1926, p. 304-307. En el conjunt espanyol foren suspesos 7.092 regidors, 513 alcaldes i 400 ajuntaments.

NOTA BIOGRÀFICA

Gemma Rubí és professora agregada d'història contemporània amb acreditació de recerca avançada de l'AQU a la Universitat Autònoma de Barcelona i coordinadora acadèmica del grup de recerca 2017 SGR-818 «Política, institucions i corrupció a l'època contemporània» (PICEC). Ha llançat les investigacions a Espanya sobre la història de la corrupció a l'època contemporània conjuntament amb col·legues francesos, alemanys, holandesos i romanesos dins el marc de la xarxa GDRI/CNRS-824 «Politique & Corruption. Histoire et sociologie comparées à l'époque contemporaine» coordinada pel professor Frédéric Monier.